

ФОЛКЛОРЪТ НА ЕДНО БЕСАРАБСКО СЕЛО КАТО ЧАСТ ОТ БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ И ЕТНОКУЛТУРА

Костадин Динчев

Отправна точка за всяко съвременно народоведско изследване представлява капиталният труд на Димитър Маринов „Народна вяра и религиозни народни обичаи“¹. Това се отнася както за изследване на българското етническо и езиково землище в рамките на днешна България, така и при проучване на културата на етническите българи извън държавните граници, в т. ч. в Бесарабия и Таврия. В съвременни трудове, посветени на календарната обредност и на календарния обреден фолклор, често се посочват „смешения“ на пластове от различни култури и цивилизации, на езически вярвания и канонични обредни действия², отвеждащи изследвателя до обобщени интерпретации на митологията, и в частност на соларните митове³. А, както е известно, към соларните (слънчевите) митове са отнесени митовете на земеделските народи, в чиято основа стои слънцето или герои, които притежават слънчеви черти⁴. В тази връзка могат да се разкрият реликти от архетипи⁵, бинарни опозиции⁶ или да се очертае проблемът за „вечното завръщане“⁷ към миналото и предците. Така от общата представа за световното устройство — от хаос към космос, митологемата живот — смърт и нейните безбройни варианти, до конкретните календарни обреди, следва да отчитаме общото и специфичното във фолклорната култура, континуитета, цикличното повторение и реализацията на общоетническото в локално-регионалното му разнообразие. Това се отнася и за разглеждания от нас проблем, когато говорим за отделно бесарабско село, където търсим общоетнически измерения на конкретните фолклорни прояви в бита и културата. От общото ще се опитаме да надникнем в два върха, свързани с годишния природен кръговрат, зимното и лятното слънцестоене на Коледа и Еньовден, в проблема как те рефлектират в битовата и в художествената практика на поколенията, кое и как оцелява във времето.

В нашето съобщение е представен фолклорен материал от с. Заря (Камчик), Одеска област, Украйна. Използвани са материали, събрани от Светлана Митител, жител на селото, сега студентка в България⁸. Селото е формирано от български изселници от села в поречието на Камчия в на-

чалото на 30-те години на XIX в. Понастоящем има около 11 000 жители, от които над 90 % българи. Независимо от многобройните исторически превратности, вкл. системни опити за денационализиране, и тези българи, както огромната част от българското бесарабско население, поддържат етническото си самосъзнание, народни говори, традиции и вървания.

* * *

Коледа като обред (а и празник) не е откъснат от целия обреден комплекс, но той маркира връх в календарната обредност, и то онази, свързана със слънцестоенето, с прехода от едно състояние към друго при осъществяване на митологемата „живот — смърт“ (временна смърт и ново раждане за живот).

Коледа (Рождество Христово) в с. Заря, което празнуват на 7 януари, запазва доста черти от своята същност, широко битуваша в миналото. Същинското коледуване се е подготвяло месец напред. Коледуват млади момци (и младоженци) на определени дружини. Обикновено „теренът“ за коледуване се е разпределял според коледарите, а това е определяло броя на коледарските дружини. В по-ново време от многото желаещи да коледуват се подбират дружини от по 4 — 5 човека (по жребий, гласови възможности и др., т. е. прави се „конкурс“). Предимство са имали онези момци, които са сгодени или са пред сгодяване, ще рече — отношенията им с женския пол са вече „разконспирирани“ от селищната общност. Предводителят на дружината наричат „къда“ (на много места в България названието „куда“ се отнася за цялата дружина). Основната задача на момъка (най-често женен мъж) „куда“ е да казва добре коледарската благословия, която и в с. Заря, и на други места, вкл. в Таврия, наричат „богословка“. Освен общата богословка, дружината поздравява с песен всеки член от семейството — стопанин, стопанка, мома, момък, дете и т. н. Коледарите са съпровождани от „вардаци“ — не само като охрана срещу нападения от друга дружина, но и да събират даровете. Обхожданието започва късно след полунощ. Стопаните са будни, стоката, в това число и кучетата, са запрени.

Още пред вратата се запява: „Станяй, станяй ниняй, / ниняй господине, / че ти идат добри гости, / добри гости коладници, / че ти пеят лична песня“. В гостната приемат само малката дружина, а останалите са в коридора. Срещу коледарите се нареждат „по старшинство“ всички членове на семейството. Ако стопанинът пожелае, може да се пее на всички поотделно, но най-често посочва определен член от семейството. Даряват ги с „вит, превит кравай“ (може и друго, напр. пари), но непременно ги черпят с чаша вино. „Кудата“ започва „богословката“, която изказва като скороговорка или в речитатив:

„Яс да рича по св. Никола ни дружина благословим: Амин. Снощи полунощи що сме пътя пътували, каля трава пътпъкали, черни метки пурусили. Яс та рича пуслидя Никола дружина: Амин.

Това наша старя стариник, кому й било най-милу и драгу, дадуха добри чисти синуви и дубри чисти дъщери. Синуве са женат, къщи съби-

рат. Дъщери са женат, къщити разнасат. Той са жалну нажали, гневну, чи си грам — на златна патерица, че си погна синуви и дъщери прис пусти чузди телеги. Той ни стигна синуви и дъщери, той най стигна свитога Иван, на пътя крайну пътя, дету киринската мугила, дету гуляма дялба дилеши кум брату паничка, кум брату лажичка. На тва наша стариник са падна най-малката лажичка, старовука паничка, дету бире килце, килце и пулвина. Той слага га ут ръце на ръце, чи га тури в златна люлка. Лула люляше, песян му пейше: „Расти, расти, синко, голям да пурасниш. Да тръгниш пудар вакли овци, да дувиш бялу мляку, да сириш прясну сирици, да сряшкаш пътници и друмища, да изплащаш майчини и бащини гряхуви“.

Яс да рича по свети Никола, ни дружина благословим: Амин! Раслу, пураслу тва чеду, то ни тръгналу пудар вакли овци — да дови бялу мляку, да сири прясну сирици, да изплаща майчини и бащини гряхуви, то най тръгналу пу дълбоки доли, пудар чарнооки моми като майка му и баща му на млади години.

Яс да рича по свити Никола, ни дружина благословим: Амин! Тоз кравай вит превит, пред Бога печен, на нас наречен. Колкото са зрънца у него: мляти, премляти, вяти-превяти. Толкоз здраве и чест в тази къща. Да речем, дружина: Амин!“

„Богословката“ записва Св. Митител през 1995 г. от Владимир Степ. Желев, роден през 1938 г., в с. Заря, Комратски район, Украйна. Записвачката сочи, че умението на „къдата“ да нарежда се коментира дълго в селото. Той е доброгласник, вестител на добрините и ако ги е изказал добре, значи, през годината ще има благополучие и добруване. Краваите, нанизани на пръти, се оставят в къщи, където някой от коледарите има или годеница, или изгора, та когато ги прибере, да се видят и „хортуват“. Дружината се сбогува с песен: „Нея й вьнка (2), Госпут на фьтря (2), та ройно ле, дойне ле, байне ле. Толкоз здраве в тази къща“. А след обяд, когато са отпочинали, запрягат коне в шейни и „са катават“, возят се из селото с глъчка и смях.

Докато големите, „истинските“ коледари почиват до обяд, по къщите тръгват малките коледарчета, които имат свой репертоар, наситен повече с християнски мотиви за възслава на Исус Христос. Песните, които пеят, издават авторство или са почерпени от църковното песнопение на този ден. Показателно е следното шестстишие:

*Рождество твое, Христе боже наша,
Возсия миром и свет разума
С небо звездою служащися
и звездою учахося.
И тебе клонитя солнце правды,
и тебе видитя с висоты востока.
Господи, слава тебе! Амин!*

След изпяването момченцата-коледари наричат: „Шику, лаку, дай петаку!“ Ще рече — дарили са стопаните с благослов и чакат да получат своя дар. В тази и другите песни, изпълнявани от децата на този ден,

откриваме ритмизирана и на места римувана реч, което издава ръка на просветен човек — свещеник или учител. Макар да не е ярко открито, забелязва се известна езикова и поетическа интерференция на български и руски език, който в основата си е редактираният старобългарски език, известен още като черковнославянски. А такъв речитатив на базата на черковнославянски текстове може да се наблюдава у руси и украинци — източноправославни богомолци, които пеят едновременно с духовното лице или повтарят в хор след него. Всичко това показва, че бесарабските българи като православни християни са се адаптирали към източнославянската традиция:

Рождество Христово, ангел прелетел.

Он летел по небу, людял песню пел.

*Все люди ликуйте, в сей ден торжествуйте
есть Христово Рождество!*

И т. н.

Отглас от старата митология и религиозност намираме във фолклора на с. Заря, изпълняван на Еньовден (7 юли, а в България — 24 юни).

Дим. Маринов пише, че Еньовден се свързва с раждането на пророка Йоан (наричан още Кръстителю, защото кръщава Христос в реката Йордан).

Основни моменти в еньовденската обредност са:

1. Къпане в роса за здраве, защото на този ден пада целебна роса от езера с „жива вода“. Вярва се, че пресъхнали преди време извори се съживяват и потичат.

2. Бильобер и еньовденски венец. Не само билкарите, а и цялото население бере разни билки и ги изсушава за цял ден. Те са над 77 вида. Моми и млади невести вият венец от събрани билки (тинтява, вратика, кумунига, чемерика), провират се под него за здраве.

3. Еньова буля и ладуване. Вземат 4 — 5 годишно момиченце, което гиздят като булка (невеста) и носейки го на рамене, обикалят селото с песен. Момите, които са приготвили „енювска китка“, гадаят какъв ще бъде избраникът, бъдещ съпруг (като на Васильовден и Гергьовден).

Може да се каже, че обичаят Еньовден в с. Заря е доста редуциран и по време почти се смесва с известния обред за дъжд (и киша) Герман. В някакъв по-цялостен вид е запазена „енюва буля“ (наред с нея правят и глинен кукла „чулечи-Еню“), както и брането на цветя и билки (в това число бодил?) и гадаенето на момите. За тези моменти свидетелства разказът на Вера Ник. Златова, родена през 1931 г.:

„От глина са праи чулечи-Еню. Тургат гу на маса под икона. Под Еню слагат листя от „баби зъби“. С листя от същата трева го покриват, с други цветя го украшават и му палат свещи. И гу устъват да стуй на тва място под иконата. Сбират са моми на определено място. Едната от момите носи иконата, друга — момиченци на около 5 години. Тва момиченци е облякано с дълга бяла риза с ръкави. Момиченцето не облича ръцете в ръкавите, а ги държи свободни. В ръкавите мушкат дълга пръчка. На главата на момиченцето слагат червена кръпа или червен плат и

отгоре венък от цветя. На тва момиченци му казват Еню. Всяка една мома си носи цвете, превърдзано с червен куец. Гату доят до определено място, момити слагат Еню на земята и до него тургат ведро със свитена уда, покрито с червен плат. Всяка една от момити си загадава желание в къщи, гату превърдзва китката. Момите окружават Еню в хоровод и пускат своите цветя във ведрото. И под пение на гадальни куплети Еню изважда от ведрото по едно цвете. Момити танцуват в хоровод и пеят по един куплет. Гату свършат куплета, Еню вади китка и момата га пузнава и квоту нагадай куплета, таква ша са сбъдни. Самия куплет пей само едно момиче, пък припеват сичкити, които водят хоровод. Напр.: Зряла дюля недузряла, дету зряла, там паннала. Припев: *извади, Еню, китка Енювка* [годеник пияница]. Шита риза недушита, женилита на вратата [скоро женитба]. Църулан, голан, през поле бяга църуля си стяга [гуденик некадърен]. Пъстра змия пуд прага лижи, с моруу сукну черква мите. [Ще се омъжи и ще стане вредна, бременна]. Голям амбар пълян с мйшки [беден годиник, самохвалко]. Пет на нива, пет на лози и петнайсти прдсу женат. [Ще се омъжи в гулямо семейство]. Мъничък амбар пълян с жито [работлив годиник]. Гуляма нива, малку снопуи [мързелив гуденик], и др, [Припевът се повтаря след всеки стих].

Това са разнообразни наричания, твърде сходни с гаданията на Нова година и особено съвпадат с гергьовските наричания сред българите — мохамедани. Изразени са женитбени пожелания с голяма доза закачки и хумор. Интересни са и другите моменти, за които В. Златова разказва: „Гату момити закончат да гадаят, то земат Еню от глина и всичките отиват на реката.“ По пътя пеят:

Без бусиляк сватба ни са й начена —

Динди кулету пу пулету [повтаря се след всеки стих]

без бусиляк в черкува ни са флява,

без бусиляк дите ни се кръщава,

без бусиляк чуляк ни са зарава.

Или:

Ой, Еню, Еню — дин ди кулету пу пулету [припев]

На Еню прясна питка,

на мумити червена китка,

на мумцити черни калпаци.

„В края на празника Еню гу зарават на брега на реката и просят дъжд на полята. Момити фъргат своите цветя в реката, кату уда да вземе всичко лошо и да донесе на момити щастие и изпълнение на задуманите желаниа... На Еньовден хората събират зрели орехи, ги посипват със захар и ги заливат с ракия. Това е първото лекарство както за човек, така и за животни от стомашни болести. От вечер всяко момиче отрязва три неразпуснали се още цветя на будил. На всяко цвете дава име на момче, което й харесва. Цветята ги слага във вода. И което цвете първо цъфне, таква име ша носи гуденика“ — завършва В. Златова.

В заключение ще отбележим, че дори едно селище от Бесарабия е в състояние да хвърли светлина, независимо от разстоянието и времето,

върху етническата ни култура и представите на нашите предци за слънцето и живота. Еньовден е денят на лятното слънцестоене и преходът в годишния кръговрат. Ето защо, като при всеки обред на прехода е характерна *магията*, осигуряваща живот и плодородие. На този ден слънцето съсредоточава цялата си мощ върху растителния свят, особено върху цветя и билки, които, набрани на тоя ден, са особено лековити (другото име на Еньовден е Бильобер). Топенето на еньовските китки във вода, а и къпането в роса, вир, река и пр. също има магическо действие като очистващо средство в прехода.

Направата на *енъова буля* свидетелства за наличието на определен митичен герой (в случая Еньо), който е посредник между плодородие и неплодородие, благополучие и неблагополучие, в крайна сметка съдбата му извява основната митологема: живот — смърт. Именно на този култ е посветено символичното принасяне на „жертва“, каквато в случая е момиченцето, което държат през цялото време горе, на гърба (т. е. на небето), докато се обходи „земя“ — селищното пространство⁹. А гаданията, описани за цялото българско етническо землище от Дим. Маринов, и запазените реликти все още в някои селища в България, са обреди на моминското посвещение (инициация), маркираща женитбена насоченост¹⁰. По-късно християнството го преосмисля, свързвайки този ден с раждането на Йоан Кръстителя, наричан още летен св. Иван. А кръстителят, кръстникът, кумът, както е известно, представлява връзката между мъртвите предци и живите. Затова той е централна фигура и в сватбения обред, а народът е обобщил — „Пред кум вода не газии“. В пограничните с Гърция селища кумът се нарича калитата (съотв. ж. р. калимана), което означава добрият татко, закрилникът (съотв. добрата майка), закрилници на новото семейство. Затова Еньовден — средата на лятото, като преходно време е централен за българския народен календар празник (аналогично на Коледа), изразяващи не само биологичния преход, но и в социален план, във връзка със семейството, рода и селищната общност. Без да го назовава „преход“, народът обобщава: „Еньо си наметна кожуха и тръгна към зима“.

Накрая ще отбележим, че българите в Северното Причерноморие, които вече 6 — 7 поколения живеят сред друго етническо и езиково обкръжение, са запазили същностни черти на българската фолклорна култура. От друга страна, като резултат от специфичните социално-културни условия, битови взаимоотношения, езиково и фолклорно общуване се е оформила специфична среда за интерфериране на ценности и в крайна сметка за особен тип култура. В нейната основа разпознаваме българската ѝ същност, независимо от нейната локална разновидност с естествените преливания на другоетническите култури. Всичко това представлява интерес за по-цялостни и комплексни проучвания, които да дадат нови данни за българския език и култура и за тяхното разнообразие.

Бележки

- ¹ Маринов, Д. Народна вяра и религиозни народни обичаи (кн. VII от Жива старина). — СБНУНК. Т. XXVIII, 1914.
- ² Дяков, Т. Народният календар. С., 1993, с. 163.
- ³ Мифы народов мира. Энциклопедия. Том II. К — Я. М., 1982, с. 461.
- ⁴ Иванов, В. К типологии древнеближневосточных гимнов Солнцу. — В: Сборник статей по вторичным моделирующим системам. Тарту, 1973.
- ⁵ Юнг, К. Т. Типове в психологията. С., 1995.
- ⁶ Леви-Строс, К. Структурална антропология. С., II, 1995.
- ⁷ Елиаде, М. Митът за вечното завръщане. С., 1995.
- ⁸ Митител, Св. Дипломна работа (Лаборатория по фолклористика при ЮЗУ „Неофит Рилски“ — Благоевград).
- ⁹ Дяков, Т. Цит. съч., 168 — 169.
- ¹⁰ Маринов, Д. Цит. съч., 499 — 503.